

*Велизар Антић**

Факултет политичких наука, Београд

МИЛОВА РАЗМИШЉАЊА О ПРЕДСТАВНИЧКОЈ ВЛАДИ**

Сажетак

Циљ рада је да путем анализе садржаја најзначајнијих политичких дела Џона Стјуарта Мила изложи основне поставке Миловог концепта представничке владе, као и да пружи подробну анализу кључних аргумената које је чувени мислилац изнео у прилог тези о представничкој влади као идеалном облику власти које би требали да стреме сви народи и заједнице. Такође, аутор рада настоји да читаоцу приближи Милово виђење саме демократије, са посебним освртом на његову анализу основних недостатака које концепт представничке демократије, и поред свих предности, ипак садржи. У раду је, у оквиру увода, прво дат историјски осврт на лик и дело Џона Стјуарта Мила, да би се потом позабавили проблемом настанка и формирања добре владавине, као и анализом њених саставних елемената. Средишњи део рада чини анализа Миловог концепта представничке власти као «идеала» тј. најпожељнијег облика владавине. На послетку аутор прелази на питање основних слабости и мана представничке демократије, као и на проблем односа представничке власти и демократије уопште...

Кључне речи: Џон Стјуарт Мил, слобода, представничка влада, деспотизам, демократија, идеал, либерализам

* Сарадник-демонстратор на Факултету политичких наука, Универзитета у Београду

** Рад је настао у оквиру пројекта „Цивилно друштво и религија“ бр. 179008, а финансира га Министарство Просвете и науке Републике Србије.

Џон Стјуарт Мил представља једног од највећих политичких мислилаца не само деветнаестог века већ и политичке мисли уопште. За њега слободно можемо да кажемо да представља круну енглеског либерализма 19. века.¹⁾ Основна вредност која стоји у делу Мила јесте идеја слободе. Након Француске револуције која је представљала један од најзначајнијих догађаја осамнаестог века у Европи, идеје које је изнедрила биће на дневном реду и током целог деветнаестог века. Реакције на Француску револуцију су биле различите и кретале су се од два супротна пола. Са једне стране смо имали присталице рестаурације и повратка на стари режим, док су на супротном полу били мислиоци који су заступали идеје радикалног анархизма и својеврсног наставка револуције. Из свега изнетог у Миловој теорији можемо видети да би и он сам подржао велике идеје Француске револуције и несумњиво је у том делу био на страни развоја и одбране идеје слободе која је и била основна вредност због које је вођена Револуција. Али са друге стране Мил се никако не би определио за слободу без ограничења и у својој теорији и одбрани саме слободе јако је опрезан и поставља низ услова и ограничења до које границе може да иде слобода једног појединца. У том смислу бисмо га могли ставити на средину спектра на чијем би се једном крају налазила апсолутна слобода која би се приближавала анархији а на другом крају спектра би се налазила тиранија и потпуно угушена слобода појединаца. Иако се за Милово име оправдано везује идеја слободе и либералне вредности, он је сам управо због одбране те велике вредности био изузетно опрезан код дефинисања и ограничавања саме слободе и до које границе она треба да се протеже а да не угуши саму себе. Управо се на ово дефинисање и размишљање односи велики део његове теорије.

Својим ставовима Мил је био веома значајан за развој либерализма. Жестоко се супротстављао колективистичким тенденцијама и традицијама а нагласак је стављао на квалитет индивидуалног живота. Индивидуализам представља веровање у врховни значај појединца у односу на било коју друштвену групу или колективитет. По овом схватању појединац има централни положај у друштву и све мора бити уређено у његову корист. За време у коме је живео ово су биле радикалне идеје и наилазиле су на жесток отпор. Основна тачка од које полази Мил је размишљање да друштво не-

1) Драгољуб Мићуновић, *Историја друштвених теорија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2010. стр. 142.

ма никаква права да утиче на појединца у оним стварима које се тичу њега самог и да појединац треба да има потпуну слободу у овој области сопствених интереса и циљева. Међутим, овде је веома значајно нагласити да та слобода појединца иде само до оне тачке до које не задире у иста таква права и слободу неког другог појединца. Овде видимо да је Милова позиција либертаријанска²⁾, односно да прихвата само најмање могуће ограничење индивидуалне слободе, и то само до оне тачке у којој се спречава штета неком другом појединцу. Либертаријанци настоје да максимално повећају царство индивидуалне слободе и што више смање досег јавне власти, гледајући на државу, типично за њих, као на главну претњу слободе.³⁾ Управо су ово оне тачке у Миловој политичкој теорији које се преклапају и са покушајима конзервативаца да споје неке идеје слободног тржишта и немешања државе у ту област са конзервативним вредностима ауторитета и дужности. Сам родоначелник конзервативне идеологије Едмунд Берк није видео никакву неспојивост тржишне економије и конзервативних идеја и вредности. Управо је ово она тачка која даје за право и конзервативцима да својатају нека Милова решења и ставове.

Међу најзначајнија Милова дела спадају: *О слободи* (1859), *Разматрања о представничкој влади* (1861) и *Подјармљеност жена* (1869). Овим делима Мил је успоставио везу између класичног и модерног либерализма. Идеје којима се бави су ослоњене у прошлости и вуку везу са класичним либералним ставовима, док су му закључци окренути ка будућности и представљаће значајну полазну основу будућих либералних теоретичара. Рани либерали су имали велики страх од апсолутне власти монарха па се у њиховим делима велика пажња посвећује управо начинима контроле и ограничења власти као и што мањом улогом државе у друштву. Док са друге стране од Мила почиње да се у оквиру либерализма полако развија струја која ће оправдавати учешће државе у одређеним пољима и делатностима уколико би то мешање државе било корисно и на дужи рок доносило одређену корист самим појединцима. Ово оправдање мешања државе у неке делатности, као на пример образовање, здравство, брига о сиромашнијим слојевима становништва итд. ће у будућности довести до настанка државе благостања.

2) Ендру Хејвуд, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005. стр. 31.

3) Исто, стр. 93.

Поред оца, који је оставио пресудан утицај на Милов живот, велики утицај је оставио и Цереми Бентам са својом теоријом.⁴⁾ Наиме, Бентам је био филозоф, правни реформатор и оснивач утилитаризма. Он је имао великог утицаја на нове идеје које су се појављивале и доводиле до многих промена у друштву у то време, пре свега у друштвеној администрацији, праву, власти и економији. Ове идеје су утицале и на Милова интересовања која су се протезала од политичке економије, представничке демократије, борбе за права жена, али је ипак највећи допринос политичкој теорији оставио идејама о слободи појединца. Мислио је да је слобода позитивна и покретачка снага која појединцима омогућава да преузму контролу над сопственим животима, да задобију аутономију или да достигну самоостварење. Борба за слободу је обележила целокупну људску историју. Она се одвијала кроз борбу против неограничене власти владара, деспотија и разних угњетавања. Мил је посебну пажњу обратио на слободу мишљења и изражавања која има корен у његовом радикалном индивидуализму и у одбрани појединца пред друштвом и државом.⁵⁾

Његово дело *Разматрања о представничкој влади* и данас представљају једно од најзначајнијих дела у корпусу либералне мисли. Ово дело је полазиште за сваког ко се бави проблемима представничке демократије као и односа слободе и демократије. Мил је један од најзначајнијих теоретичара за систематско повезивање традиције либерализма и традиције демократије.⁶⁾ На демократију не гледа као на један од могућих начина конституисања власти и погодног средства за заштиту од узурпације власти већ она представља и средство саморазвоја појединца и напретка целог друштва, што и јесте најважнији циљ једног друштва.

НАСТАНАК, ФУНКЦИЈЕ И ЕЛЕМЕНТИ ДОБРЕ ВЛАДАВИНЕ

По Миловом виђењу постоје два супротстављена мишљења на који начин настају политичке институције. Прва група теоретичара сматра да су људи који живе на одређеној територији ти који

4) Душан Вучићевић, „Милов концепт представничке владе“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.

5) Драгољуб Мићуновић, *Историја друштвених теорија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2010. стр. 145.

6) Илија Вујачић, *Политичка теорија – студије, портрети, расправе*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2002. стр. 230.

промишљањем и на основу сопственог разума граде институције које им одговарају и за које сматрају да ће на најбољи начин да одговоре њиховим потребама. Ови теоретичари за основу настанка институција узимају разум, а примарно питање је сама сврха институција и које циљеве оне морају да остваре. Када се овако утврде сами циљеви владавине који се желе остварити приступа се следећем кораку а то је само стварање институција које ће на најбољи начин омогућити задовољење постављених циљева владавине. Након овако утврђених основних циљева и самог облика владавине преостаје нам још само један корак у стварању институција а то је да се становници једног друштва односно наши сународници сложе са овим обликом владавине. Трећи корак је дати добре аргументе у корист ове владавине и убедити сународнике у његову исправност а затим их убедити да и они сами делају у његову корист и на његовом учвршћивању и одржавању.⁷⁾

Насупрот теоретичарима који заступају овакво становиште о настанку и сврси политичких институција стоје теоретичари који сматрају да политичке институције не стварају људи на основу разума на тај начин што ће се у једном тренутку договорити које институције да формирају и након тога да се старају о њиховом одржању. По мишљењу ових теоретичара политичке институције једног народа настају постепено током историјског развоја тог народа кроз његове обичаје, традицију, инстинкт и потребе које се са временом развијају а не услед неких замишљених нацрта у главама појединаца.⁸⁾ Дакле, по мишљењу ове групе теоретичара институције настају кроз искуство које одређени народ пролази током историјског развоја. Основни задатак људи јесте да што боље упознају основна својства ових институција како би им се што боље прилагодили и на тај начин остварили своје највеће интересе. Људи се овде прилагођавају постојећим институцијама и у могућности су да доносе само тренутна решења која су одржива само ако су у складу са самим институцијама које већ постоје. Само на овај начин она постају трајна и на тај начин доприносе учвршћивању самог поретка и доприносе његовој стабилности.

Уколико бисмо покушали да Мила сврстамо у једну од ове две групе мислилаца несумњиво је да би он био ближи првој групи

7) Џон Стјуарт Мил, *Разматрања о представничкој влади*, у Џон Стјуарт Мил, *Изабрани политички списи – други сvezак*, Информатор, Факултет политичких наука, Загреб, 1989. стр. 8.

8) Исто, стр. 8.

теоретичара који заступају рационалистички конструктивизам, односно становиште да је разум тај који пресудно утиче на настанак институција у неком друштву. Управо у овој вери у разум либерали се и разликују од конзервативаца који у искуству и традицији виде основу за настанак институција и одређеног облика владавине у друштву. Едмунд Берк који је један од најзначајнијих конзервативних теоретичара је управо у историји, традицији и искуству које произилази из њих видео и основу на којима настају институције.⁹⁾ По мишљењу конзервативаца институције су настајале генерацијама и прошле су тест времена па их због тога треба и неговати и усавршавати, док на супрот том становишту стоје либерали који сматрају да друштвене институције не треба процењивати према дужини њиховог трајања, већ према томе колико задовољавају потребе и интересе појединаца.¹⁰⁾ Управо из разлога што разуму дају изузетну вредност по мишљењу либерала институције које не одговарају интересима народа је потребно, па чак и пожељно променити новим како би се остварио већи напредак и просперитет у друштву.

По мишљењу Мила у опредељењу за само једну од ове две стране: да ли само разум или само искуство утичу на настанак институција упали бисмо у замку ограничености и порушили би и позитивне стране оба приступа. По његовом мишљењу требали би да се упустимо у саму суштину и једног и другог размишљања и утврдимо које су то и тачне и погрешне тврдње сваке од ових теорија појединачно. Мил сматра да су институције плод разума људи и да своју егзистенцију дугују људској вољи, односно самом разуму.¹¹⁾ Управо захваљујући томе да су их створили људи, оне могу бити направљене и добро и лоше, јер је приликом њиховог стварања могуће користити како разум и умеће тако и њихове супротности. Такође, у даљем свом напредовању и развијању институције су се одржавале захваљујући искључиво људском деловању.

Мил сматра да институције и облик владавине јесу ствар избора и да сами људи одлучују о томе које ће институције увести у

9) Едмунд Берк, *Размишљања о револуцији у Француској*, «Филип Вишњић», Београд, 2001. стр. 166.

10) Ендру Хејвуд, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005. стр. 75.

11) Џон Стјуарт Мил, *Разматрања о представничкој влади*, у Џон Стјуарт Мил, *Изабрани политички списи – други свезак*, Информатор, Факултет политичких наука, Загреб, 1989. стр. 9.

свој политички систем. На овом путу најзначајније место заузима сам интелект који и јесте пресудан у одлучивању какав ће се облик владавине примењивати у одређеној земљи. Ово настојање да се уведе најбољи облик владавине за одређено друштво требало би да буде један од основних циљева тог друштва и у његово остваривање би требало уложити велики напор. Уколико за спровођење овог циља нема довољно снаге у оквиру самог друштва Мил сматра да се та додатна снага треба тражити и изван самог друштва, односно да се не треба одрицати помоћи коју на том путу могу пружити друштва у којима већ функционишу те институције и облик владавине. На овоме путу од пресудног значаја јесте мишљење као једна од највећих активних друштвених снага.¹²⁾ Мишљење је овде у функцији стварања општег уверења да је један облик владавине бољи од других и да га због тога треба увести и у само друштво. Када ово успе да оствари у једном друштву и задобије подршку већине становништва мишљење је одрадило онај најтежи део посла који се и очекивао од њега. Када смо утврдили на који начин настаје одређени облик владавине и који су му основни циљеви које би требао да оствари, следећи корак јесте утврдити које су то основне функције и елементи из којих се састоји добар облик владавине.

Мил је сматрао да разум пресудно утиче на формирање одређених институција у друштву. На тај начин показује да су институције и облик владавине ствар избора, па је самим тим јасно да ако постоји могућност оваквог избора онда могуће одредити и карактеристике одређеног облика владавине које најбоље одговарају потребама напретка једног друштва. Пре самог одређења ових карактеристика Мил уводи у разматрање дефинисање основних функција одређене владавине. Ове функције су у директној вези са самим циљевима конкретне владавине и зависе од тих циљева или интереса датог друштва. Дакле, у зависности од тога који се циљеви, односно интереси желе постићи у друштву зависе и функције ове владавине.¹³⁾ Избор између две основне функције поретка и напретка, Мил завршава тако што појам поретка ставља у функцију напретка и каже да је најбоља она владавина која најбоље доприноси напретку.¹⁴⁾ На овај начин он напредак ставља на врх приоритета и циљева којима једно друштво треба да тежи.

12) Исто, стр. 14.

13) Исто, стр. 17.

14) Исто, стр. 20.

Као први елемент добре владавине Мил наводи врлину и интелигенцију самих људских бића који су припадници одређене заједнице. Ово је уједно и најважнији елемент добре владавине и сама владавина је добра управо у оном степену у коме успе да утиче на побољшање моралних и интелектуалних особина код чланова друштва. Свака владавина која утиче на побољшање ових квалитета истовремено ће утицати и на сам свој напредак. Други веома битан елемент добре владавине јесте сам квалитет те машинерије која покреће ову владавину, односно њена способност да на најбољи могући начин искористи све предности које поседује одређено друштво и да што је могуће више развија та добра својства која поседује.

Свака владавина је добра захваљујући добрим својствима појединачних чланова друштва. Управо због тога представнички систем владавине је и најбоље решење зато што у њему на најбољи начин долази до изражаја појединачни ум, интелигенција и врлина најпапетнијих чланова друштва. Овај утицај најпапетнијих чланова друштва би се осећао и у осталим облицима владавине, међутим у представничком систему власти он остварује свој највећи утицај јер од њега има корист цело друштво. У овом систему владавине је на најбољи начин спроведена организација добрих својстава која поседују појединачни чланови одређене заједнице. Владавина може много да учини за људски ум и интелект, као и уопште на врлини људи само уколико је добро организована и уколико јој је такво деловање у интересу. Видимо дакле да су ова два елемента добре владавине, врлина и интелигенција чланова друштва и сам облик власти који је примењен у друштву, односно сама та машинерија, у директној повезаности и да утичу један на други. Уколико је већа интелигенција и разборитост чланова друштва они ће тим својим способностима јако утицати на сам квалитет власти и чиниће је бољом. Са друге стране, веома велики је и утицај саме владавине на појединце који сачињавају то друштво. Она може утицати како на њихово напредовање и усавршавање у сваком смислу а исто тако ако је лоше организована може утицати и на њихово кварење и назадовање и не допуштање да се развију у оном степену у коме би били у могућности уколико је власт боље организована.

Различите заједнице се могу налазити на веома широком распону културе и развоја од оних који су на веома ниском ступњу тог развоја до оних цивилизованих заједница које су оствариле за-

видан ниво развоја. По мишљењу Мила развој ових неразвијених заједница зависи од мноштва фактора а један од најзначајнијих је, поред природних одлика, управо тип владавине који постоји у том друштву.¹⁵⁾ Да би се овакав народ уздигао из своје заосталости потребно је пре свега да се научи послушности, а то се најбоље у овом случају остварује деспотском владавином. Други проблем који мучи ове заједнице је тај што оне осећају одбојност према непрекидном раду и не осећају да је он уопште потребан да би оствариле напредак. На овом ступњу развоја Мил чак оправдава и ропство као почетну снагу ка организованој производњи и напретку.¹⁶⁾

ПРЕДСТАВНИЧКА ВЛАДАВИНА КАО ИДЕАЛ

По мишљењу Мила најбољи облик владавине јесте представничка владавина. Он за ову тврдњу наводи већи број аргумената и доказа а пут којим иде у доказивању ове тврдње је исти као и када се ради о другим стварима о којима промишља. Пре свега он нам наводи тренутно важећа и водећа мишљења о датом проблему а затим њих анализира и упоређивањем изводи своје мишљење о проблему. Ову методологију је користио и овога пута. У овом конкретном случају је кренуо од тада важећег мишљења да је најбољи облик владавине деспотска монархија под условом да је тај деспот добар и интелигентан. Мил се жестоко супротставио овом мишљењу и наводећи већи број разлога за своју тврдњу дошао је до закључка да је представничка владавина најбоља владавина.

По овом мишљењу највећа могућа власт у рукама једног појединца који поседује велике моралне и интелектуалне способности гарантовала би да ће се у друштву владати на најбољи начин. Донели би се добри а укинули лоши закони, најбољи људи би били постављени на важне положаје а правда би се делила подједнако свима. Међутим, остварење ових циљева би по мишљењу Мила подразумевало монарха који је присутан увек и на сваком месту, који је такође до детаља исправно информисан како би могао донети свој суд. Па чак и када би ово стање било могуће остварити запали би у невоље друге врсте а то је да би понашање оваквог „супер“ монарха довело до пасивности остатка нације и грађана тог друштва. Они не би били заинтересовани, или би били чак и оне-

15) Исто, стр. 25.

16) Погледати више у: Душан Вучићевић, „Милов концепт представничке владе“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.

могућени, да учествују у јавним пословима што би довело до својеврсног успављивања њихових духовних и практичних способности. Ова тешкоћа и проблем је чак и опаснија од прве и могућности уопште присуства монарха на сваком месту.¹⁷⁾

Једина евентуална предност апсолутне владавине деспота би била само у случају крајње нужде. Само у случају да је угрожена слобода нације била би оправдана диктатура коју би спровео деспот и то само у што краћем периоду, односно, само до тренутка док опасност по нацију не престане. У свим осталим случајевима добар деспотизам је, по мишљењу Мила, лажан идеал и чак је и гори од лошег деспотизма јер смо видели да опушта мисли, осећаје и енергију људи и самим тим их чини још мање способним да му се одупру и да га замене бољим типом владавине.

Овим делом смо дошли до тога да је најбољи облик владавине онај у коме суверенитет, односно највиша власт, припада целој заједници; у коме грађани не само да учествују у власти на тај начин што гласају за своје представнике, већ имају могућност да и сами буду бирани на неке јавне функције и на овај начин да и сами директно учествују у власти.¹⁸⁾ Овај облик владавине јесте представничка владавина.

Предности које има представнички систем власти по мишљењу Мила се заснива на два универзална начела. Прво начело је да сами грађани једног друштва буду заинтересовани да се боре за своја права и интересе. Ово је једна од основних мудрости коју није потребно посебно доказивати, јер ће се свака особа сама најбоље борити за остварење сопствених интереса а не да то у њено име ради неко други. У овом делу несумњиво можемо да приметимо утицај Бенетамових идеја на Мила које се огледају у мишљењу да људи највише воле себе и да своје властите интересе увек стављају на прво место. У вези са овим првим начелом је и друго основно начело по коме општи напредак једног друштва достиже виши ступањ уколико је већи број ових појединачних енергија укључено у његово напредовање.¹⁹⁾ На овај начин долазимо у ситуацију да треба пустити свакој особи да обавља оне активности за које она мисли да ће их на најбољи начин обавити. Из ове ситуације ћемо

17) Џон Стјуарт Мил, *Разматрања о представничкој влади*, у Џон Стјуарт Мил, *Изабрани политички списи – други свезак*, Информатор, Факултет политичких наука, Загреб, 1989. стр. 31.

18) Исто, стр. 34.

19) Исто, стр. 35.

добити и највећу корист и за цело друштво, јер ће појединци бо-рећи се за своје себичне интересе на најбољи начин остваривати и интересе самог друштва.²⁰⁾

Након овако констатована два начела која владају друштвима опет се враћамо на питање који би то облик владавине омогућио да се ова начела спроведу у дело у друштву и да се оствари највећи могући напредак. Као што смо већ рекли то би се на најбољи начин остварило у представничком систему владавине. Потребно је омогућити да што већи број људи у једном друштву добије потпуну слободу како би на што бољи начин остварили своје сопствене ин-тересе и на тај начин доприносили просперитету и саме заједнице. Уколико је део заједнице искључен из тих права која имају остали чланови друштва они ће се осећати гурнути у страну и неће има-ти исте полазне позиције као ни интерес да делају у том друштву. Тако видимо да је у самој претпоставци за добар систем владавине најважнији фактор слобода коју имају или немају припадници тог друштва, па се Мил залаже за давање ових права што већем броју грађана јер је то у интересу самог друштва.

Овај део расправе се односи на везу основних начела која вла-дају у друштву са самим појмом слободе чланова друштва као и самог начина на које би требало да буде уређено једно друштво у садашњости и које су предности од представничког система вла-сти. Међутим, можда још важније питање је и на који начин један облик владавине утиче на сам карактер чланова једног друштва и које особине развија код својих припадника. И у овом делу Мил сматра и брани представнички систем власти за који каже да утиче на прављење најбољег карактера чланова тог друштва.

Посебну пажњу Мил придаје оним случајевима у којима пред-ставничка владавина није применљива. Да би овај облик владавине могао успети у једном друштву и давати најбоље резултате које је у стању да даје, потребно је да буду испуњена три основна услова. Први услов је да народ буде вољан да уопште прихвати представ-ничку владавину као облик владавине у том друштву. Други услов је да грађани морају да учине све што је потребно за одржавање и очување овог типа владавине. Трећи услов је да народ мора да ис-пуни све оне дужности и да обавља све оне функције које од њега захтева овај облик владавине.²¹⁾

20) Исто, стр. 36.

21) Исто, стр. 43.

Уколико ови услови нису испуњени представничка владавина се не би могла трајно одржати и у том случају би неки други облик владавине био много пожељнији. Овај други облик владавине би на одређени начин представљао неку врсту школе коју би народ морао да прође како би изградио све потребне особине и навике које су потребне за представничку владавину. Дакле, за оне народе који нису достигли потребан ниво цивилизацијског развоја који је потребан да би представничка владавина функционисала у том друштву пожељнији је неки други облик владавине који би послужио као одређена школа коју морају да прођу да би били у стању да у потпуности примене представничку владавину.²²⁾

Противници Мила су управо ово место користили да критикују његову теорију и наглашавали да је на овом месту он искочио из либералних идеја и оптуживали га за просветитељски патернализам. Са данашње тачке гледишта и ми бисмо га могли оптужити за тако нешто, јер је очигледно подвајао народе и једне сматрао за напредније и способније од других, а за друге сматрао да им је потребно туторство и надгледање од стране развијенијих народа. Међутим, ако посматрамо Милову теорију у целини, мишљења смо да за тако нешто нема места. Он је наступао и посматрао ствари какве су биле у то време и његову теорију можемо да оцењујемо само уколико се вратимо у време у коме је он стварао а никако то не можемо да радимо посматрајући ствари са данашњих позиција и са ове тачке да на тај начин критикујемо његова размишљања.

Основни смисао и циљ представничке владавине јесте да цео народ, или барем већина народа, учествује у вршењу врховне власти преко својих представника, које повремено бира. Основна идеја јесте да је народ носилац суверенитета и да сам треба да влада у друштву. Међутим, како је немогуће да цео народ учествује у власти, они бирају своје представнике који у њихово име врше највишу власт у земљи. Ова власт је сконцентрисана у парламенту, који у крајњој инстанци има највишу власт.²³⁾

По мишљењу Мила основна функција представничке скупштине би била да контролише и надгледа владу, и он то објашњава овако: «Права је дјелатност представничке скупштине, мјесто

22) Више о томе видети у: Душан Вучићевић, „Милов концепт представничке владе“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.

23) Џон Стјуарт Мил, *Разматрања о представничкој влади*, у Џон Стјуарт Мил, *Изабрани политички списи – други свезак*, Информатор, Факултет политичких наука, Загреб, 1989. стр. 51.

функције управљања, за коју је сасвим неподесна, у томе да надгледа и контролира владу, да свјетлом јавности расвјетли све њезине послове, да је натјера да у потпуности изложи и оправда сваку акцију коју би итко могао сматрати сумњивом, да их осуди ако су за осуду, а ако људи који су у саставу владе злоупотребљавају укзано им повјерење или се понашају супротно осмишљеним осјећајима нације, да их истјера из службе и изравно или посредно именује њихове наслједнике. То је сигурно обиље моћи и довољно осигурање за слободу нације».²⁴⁾

Због саме своје природе, а то је да је састављена од разних представника народа са различитим нивоом интелигенције, образовања и самих карактера представника а са друге стране због величине свог састава и гломазности, представничка скупштина није у стању да сама влада и доноси непосредно саме извршне одлуке. Тај посао извршне власти представничка скупштина никако не би могла на ваљан начин да обави и због тога је овај део власти препустила знатно мањем и самим тим ефикаснијем телу а то је влада, састављена од мањег броја министара. Да се са друге стране не би прелила велика количина моћи на ово тело, парламент мора да контролише владу и ово је једна од његових најзначајнијих функција. Иако представничка тела треба да имају највише власти и моћи у друштву послове управљања би требало да препусте влади. Овај принцип се темељи на начелима успешног управљања а не на принципима добре владавине. Међутим, оно што јесте предност представничке власти јесте просуђивање, а за то је парламент право место јер је састављен од великог броја појединаца и омогућава да се чују и најразличитија мишљења, па је као саветодавно тело и тело контроле рада саме владе, парламент неопходан.

Следећа важна функција парламента јесте доношење самих закона. Представничка скупштина је као што смо раније већ навели највиша власт у земљи и представља вољу народа изражену на изборима. Из овога следи да би она требала да доноси законе у тој земљи. Она то у суштини и спроводи и парламент и јесте највиша законодавна власт у представничкој владавини. Међутим, по мишљењу Мила баш као и у случају послова управе слична ситуација постоји и приликом доношења закона. И у овом случају би требало да постоји неко мање тело, састављено од појединаца који су се кроз процес школовања и рада квалификовали да делују као

24) Исто, стр. 60.

комисија задужена да сачињава законе. Они би били задужени за технички део доношења закона а коначну реч у њиховом усвајању би давали чланови парламента, где би се баш као и у случају полова управе могла чути најразличитија мишљења о самим законима. На овај начин би парламент представљао контролни механизам и задржавао би највећу моћ али би био знатно успешнији у раду уколико би сав посао припреме закона обавио овај одбор.

Наредна јако битна функција парламента јесте та да он представља „одбор за жалбе“ како га Мил назива. У ствари, ово би значило да је парламент место у коме би требало да се чује не само мишљење већине, већ и мишљење сваког делића нације. У овоме би телу требало да постоје представници и оних најмањих група који би на овај начин и на овом месту изразили своје ставове и интересе. У овом смислу парламент представља место на коме се могу чути најразличитија мишљења свих делова друштва па чак и оних најмањих група.

Наводећи све ове функције парламента можемо видети да је управо идеја напретка и слободе водила Мила да се определи за представнички облик владавине и да се залаже за њега. Све ове функције које смо навели а које на најбољи начин остварује управо представничко тело воде укупном напретку и развоју друштва што и јесте најважнији циљ у целокупној Миловој теорији.

СЛАБОСТИ И ОСНОВНЕ МАНЕ ПРЕДСТАВНИЧКЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Мил не би био тако велики теоретичар када не би увидео недостатке овог облика владавине и упозорио на њих а све у циљу њиховог превазилажења и умањивања могућих штетних последица. Ове недостатке представничке владавине Мил је поделио у две групе. Прву групу недостатака назива негативним а другу групу позитивним недостацима.

Код негативних недостатака такође имамо две врсте. Први недостатак се јавља у случајевима када представничка владавина не осигурава надлежним институцијама довољно моћи да би могле да обављају све оне функције за које су задужене, док би се други недостатак јављао уколико би надлежне институције имале и сувише

моћи и на тај начин спутавале и ограничавале развој индивидуалних способности људи и друштвена осећања људи.²⁵⁾

У првом случају представничко тело је то које злоупотребљава моћ и власт која јој је поверена. Односно, парламент у овом случају узима од владе онај део моћи који јој је пренела и поверила разним уплитањем у рад саме владе и тако у великој мери ограничава рад и функционисање саме владе. Као што смо у претходном делу рекли, основна функција представничког тела јесте да врши контролу рада владе, односно извршне власти, а не да сама влада јер није способна за тако нешто. Уколико би се овако нешто десило, вратили бисмо се на почетну позицију да је сва моћ сконцентрирана у рукама само једног тела, а то би у овом случају био парламент. Све ово би довело до великих проблема и застоја у напретку друштва јер сама скупштина због своје природе није способна да обавља све ове послове, а крајњу штету би трпели сви грађани тог друштва. Многи од значајних послова се не би могли реализовати, многи би се реализовали знатно спорије и лошије а неки се чак и не би могли реализовати зато што представници парламента не би могли уопште да се договоре око њих.

Други негативни недостатак представничке владавине јесте управо супротан овом првом и односи се на ситуацију да се од стране представничке власти пренесе и сувише моћи на оне институције које су задужене за управљањем у друштву. У овом случају долази до тога да се индивидуалне способности људи, моралне и интелектуалне, недовољно развијају а то је у суштини најважнији задатак доброг облика владавине. У том случају способности људи отупљују, развијају се пасивни грађани који нису заинтересовани за активан политички живот, већ се радије препуштају свим одлукама које доноси деспот или у овом случају влада. На овај начин цело друштво отупљује и уместо да се развија и напредује, оно стоји у истом месту или се чак креће у назад.

У позитивне недостатке представничког облика владавине би спадали опште незнање и неспособност у самом представничком телу са једне стране, и опасност да ово тело буде под утицајем разних интереса који нису идентични са општим интересима друштва.²⁶⁾ Опасност од првог недостатка је посебно изражена управо у представничким телима пошто су они састављени од вели-

25) Исто, стр. 63..

26) Исто, стр. 64.

ког броја посланика које бира народ, па се може десити да разним манипулацијама над народом, нестручни људи дођу у позицију да седе у парламенту и одлучују о најважнијим питањима једног друштва. Што се тиче другог позитивног недостатка представничке владавине он се тиче разних мрачних интереса и могућности њиховог утицаја на одлуке парламента. Овај утицај је нарочито могућ у оним друштвима са слабо развијеним способностима појединаца па се може десити да нека мања група добро организованих људи наметне неке своје интересе у парламенту иако се они разликују од интереса већине грађана тог друштва.

Најбољи лек против ових могућности злоупотреба и лоших страна парламентарне владавине јесте управо образовање свих чланова друштва на коме је Мил посебно инсистирао. На тај начин јача целокупно друштво јер се састоји од великог броја мислећих и образованих људи па су ове могућности злоупотребе представничког система власти сведене на минимум. Упоредо са образовањем расте и напредак друштва а са њим се као што смо видели развија и слобода појединца. На овај начин видимо да је цела друштвена теорија коју је развио Мил повезана у једну нераскидиву целину чији се делови међусобно прожимају и допуњују.

ПРЕДСТАВНИЧКА ВЛАДАВИНА И ДЕМОКРАТИЈА

Уколико би под појмом демократије подразумевали само владавину већине, Мила бисмо тешко могли назвати демократом. На такав закључак нас упућује сам Мил који наводи: „Чиста идеја демократије, према дефиницији, јест владавина цијелог народа од стране цијелог народа, једнако представљеног. Демократија, како се уобичајено замишља и досад проводи, јест владавина цијелог народа, од стране његове тек пуке већине – искључиво представљене.“²⁷⁾ Можемо да приметимо да Мил не ставља знак једнакости између демократије и владавине бројчане већине. За њега демократија представља репрезентацију целог народа, односно свих група у оквиру једног друштва, било да су оне мале или велике групе. У супротном случају власт ће припадати оној групи која има највећи број припадника у друштву, али у том случају не можемо говорити о демократији за коју се залаже Мил. У том случају мо-

27) Исто, стр. 75.

жемо говорити о тиранији већине над мањином, а то је онда далеко од идеала демократије како је Мил замишља.²⁸⁾

У претходним епохама борба народа за слободу била је усмерена против деспотских владавина и када се говорило о тиранији обично се мислило на тиранију од стране државе. У овом случају можемо говорити о политичкој тиранији. Међутим, у модерно доба када је добрим делом овај вид тираније превазиђен јер је „народ“ путем представничке демократије постао тај који влада и управља самим собом, појављује се нови облик тираније који бисмо могли назвати друштвена или културна тиранија. Величина Миловог промишљања јесте добрим делом и у томе што је уочио овај нови вид тираније и указао на све погубне ефекте који он прати. Овај облик тираније је још опаснији од тираније која долази само од стране власти због тога што продире много дубље у живот појединаца и тежи да контролише саме идеје и вредности које појединац има и на тај начин да спутава појединца у развоју и спречи сваки облик развоје његове индивидуалности.²⁹⁾ Као сведоци модерног доба можемо да приметимо да је Мил био потпуно у праву када је идентификовао овај облик тираније још у то време и упозоравао на њега.

Уколико бисмо под демократијом подразумевали да већина бирача има и већину представника у парламенту који би доносили одлуке само у корист већине, онда се поставља питање да ли би мањина требала уопште да има представнике у том телу када се њихов глас уопште не би уважавао. На овај начин схваћена демократија уопште не одговара Миловом поимању њеног основног значења а то је представљање свих грађана једног друштва у представничком телу у коме ће се чути глас чак и оних најмањих група у друштву. У свакој заједници правда је задовољена само уколико глас сваког појединца вреди као и глас неког другог појединца. Управо због тога је неопходно омогућити правилну представљеност свих чланова друштва у представничком телу. Ово је суштинска вредност демократије, да мањине треба да буду представљене у правилном односу. Ни једна права демократија није могућа без ове пропорције, а све остало што не би било регулисано на овај начин било би просто само лажна представа о демократији.³⁰⁾

28) Џон Стјуарт Мил, *О слободи*, Плато, Београд, 1998. стр. 38.

29) Исто, стр. 38.

30) Исто, стр. 78.

Један од веома значајних делова у Миловој теорији јесте повећавање представничке владавине и идеје напретка која се најбоље остварује у овом типу владавине са демократијом са друге стране. У представничком систему свака одрасла особа, уколико испуњава потребне услове, има могућност да утиче на власт учествовањем у изборном процесу. Ово учествовање у изборима има двоструки значај. Са једне стране оно има образовни карактер, на коме Мил инсистира у целој својој теорији, јер се појединац укључењем у политичке процесе упознаје са различитим идејама и почиње да развија и сопствене интересе као и да увиђа шире интересе целе заједнице. На овај начин учествовањем у демократским изборима директно се утиче на интелектуални и морални развој припадника друштва.³¹⁾ Са друге стране, демократски процеси шире уверење да је сваки човек најбољи чувар властитих интереса и да сопственим ангажовањем у политичком процесу и удруживањем са другим људима сличних интереса, може да побољша сопствени положај у друштву.

Када размишља о томе шта треба да значи представничка демократија Мил у ствари сматра да она треба да подразумева представљање свих, а не само већине која би доносила такве законе и правила игре који би њој највише одговарали а ишли на штету других класа и интересних група у друштву. У таквом друштву, а по мишљењу Мила таква је била тадашња демократија, власт би била састављена од једне класе, која би била удружена и јединствена у остваривању својих права и интереса а са друге стране уопште не мора да значи да би то била и најобразованија класа.³²⁾ Да би се ово стање ствари превазишло потребно је омогућити представљање свих на тај начин што би се свима омогућило право гласа. Само би се у овом случају могло говорити о правој представничкој демократији која би била једина равноправна и непристрасна и самим тим једини прави тип демократије.

Само уколико се оствари овај услов, о демократији можемо говорити као о најбољем облику владавине. Све док је присутан модел представљања који би онемогућавао великом броју људи и различитих група могућност гласања можемо говорити само о ла-

31) Greg Smith, "Faith in local government: The emergence of religion in the politics of an inner London borough 1975-2006", *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 2/2010.

32) Џон Стјуарт Мил, *Изабрани политички списи – други свезак*, Информатор, Факултет политичких наука, Загреб, 1989. стр. 92.

жној и окрњеној демократији. У таквој демократији власт би чинила само једна класа која би ту своју могућност користила за остварење само својих интереса који не би били и интереси целе нације и државе. Да би тај систем превладали и дошли до представничке демократије потребно је увести средства за спречавање те злоупотребе.

Већ на самом почетку ове расправе наилазимо на проблем да велики број људи није ни заинтересован да добије право да гласа и да буде биран. Наиме, они се у политичкој утакмици понашају као прости посматрачи незаинтересовани да у тој борби учествују и пруже свој допринос квалитетнијој владавини. Ово је по мишљењу Мила велики проблем јер они у оваквој ситуацији заузимају положај публике у судници, насупротив положају који имају они који седе у пороти и који директно доносе одлуке.³³⁾ Сви они који учествују у плаћању пореза, у рату када је држава у рату, када се од њих захтева да буду послушни и на корист државе, имају право и да учествују у доношењу одлука на тај начин што ће учествовати у процесу гласања и на тај начин изразити своје мишљење.³⁴⁾ Сви они који не учествују у процесу гласања и у чије име неко други доноси одлуке које се и њих самих тичу су обезвређени и требали би се борити за своје право да учествују у процесу гласања и доношења одлука које се и њих тичу. Посебну пажњу Мил је посвећивао праву жена да учествују у изборном процесу. На овај начин би се њихов положај у друштву значајно поправио јер би имале могућност да учествују у доношењу најважнијих одлука које се тичу једне заједнице.³⁵⁾ Сви они који испуњавају неопходне услове требали би да имају право гласа и требали би да учествују у гласању.

Иако се залагао за опште право гласа, треба да нагласимо да је Мил увео и одређена ограничења у самом процесу гласања.³⁶⁾ Наиме, да би једна особа имала право да учествује у процесу гласања и на тај начин бира представнике у представничком телу, који ће учествовати у доношењу најважнијих одлука које се тичу свих чланова тог друштва, потребно је да испуни одређене услове. Први

33) Исто, стр. 94.

34) Исто, стр. 94.

35) Видети више у: Мирољуб Јевтић, „Религије и односи међу половима“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 1/2008, стр. 145.

36) Више о томе видети у: Душан Вучићевић, „Милов концепт представничке владе“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.

услов је да на изборима не би требало да учествују особе које не знају да читају, пишу или да изведу најпростије аритметичке операције. Овим појединцима је потребно обезбедити потребно образовање, али ако и после тога не би били у стању да читају, пишу или изводе најпростије аритметичке операције не би их требало пустити да учествују у процесу гласања. У овом случају би они сами себе избацили из овог процеса тј. њихова лењост би била та која их онемогућава да учествују у изборима.³⁷⁾ Други услов је да особа која гласа мора да плаћа порезе јер би у случају да се омогући гласање особама које не плаћају порезе они у изборима могли понашати неекономично у трошењу новца из буџета јер сами не учествују у његовом пуњењу. Трећи услов је да особа која учествује на изборима не би смела да прима неку врсту помоћи од државе или локалне заједнице, јер онај ко није у могућности да сам заради за свој живот не би требао да учествује у привилегији коју гласање даје.

Управо је због тога потребно поново да се вратимо на Милову основну полазишну тачку а то је да је најважнији задатак сваког друштва образовање интелигенције и осећања код свих људи у једном друштву. Само ће се на тај начин створити потребни услови да једно друштво напредује на свим пољима. Само образовани и интелигентни људи моћи ће да учествују у демократским процесима и да на најбољи начин остваре своје интересе.³⁸⁾ Чак и ако би имали најбоље институције, представничку владавину и демократски систем, уколико грађани те државе не би били образовани све ове предности би биле узалудне.

*
* *

Џон Стјуарт Мил је један од најзначајнијих политичких мислилаца деветнаестог века у коме је живео, али ће његове идеје и размишљања оставити јак утицај и током целог двадесетог века. Његово дело и идеје су оставиле дубок траг у политичкој теорији. Због дубине у коју је улазио приликом размишљања о политичким појавама, идеје Мила ће и у наредним временима бити изузетно драгоцене не само за оне теоретичаре који настоје да проучавају развој политичке мисли током историје, већ ће представљати вео-

37) Џон Стјуарт Мил, *Изабрани политички списи – други свезак*, Информатор, Факултет политичких наука, Загреб, 1989. стр. 95.

38) Luca Ozzano, *Religious Fundamentalism and Democracy, Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 1/2009.

ма корисну полазну основу приликом промишљања о многим битним питањима која се јављају и у савременом свету. За сва она питања која су везана за слободу појединца, политичке институције, демократију, права мањина и маргиналних група, Милова размишљања представљају полазну основу и било би корисно свакоме ко се овим питањима бави да у својим размишљањима крене управо од идеја које је износио Мил.

Мила често „својатају“ и присвајају његове идеје како либерали, тако и социјалисти па чак и конзервативци. Ми бисмо рекли да је он несумњиво најближи либералној политичкој мисли али да у теорији има и значајне елементе социјалног учења, пре свега о социјалној улози државе у друштву па стоји оцена да помало нагиње и ка социјалистима. Ово његово учење се најбоље остварило у пракси у виду државе благостања, која је по нашем мишљењу нешто најближе ономе за шта се Мил залагао у теорији. Што се тиче конзервативних елемената, по нашем мишљењу њих има најмање у Миловој теорији, али уколико га на пример упоредимо са Берком можемо видети да постоје у суштини неке заједничке црте и начин размишљања. Чињеница да је Мил живео и радио цео један век након Берка утицала је на то да су његове идеје либералније од Беркових, међутим, конзервативни елементи најбоље су уочљиви код односа према народима који су на нижем ступњу развоја у односу на тада најразвијенији део света коме су и Мил и Берк припадали, као и у самој тежњи да се друштво не мења „из корена“, већ да промене које треба спроводити у друштву иду постепено и веома опрезно. Овај став је посебно уочљив код Берка али ни Мил није био присталица наглих промена.

Одређени број теоретичара је критиковао Мила за разне недоследности и контрадикторности у теорији. Тако је Мил који је несумњиво био либерал и један је од најзначајнијих либералних политичких мислилаца оптуживан највише за елитизам. Велика супротстављеност у тумачењу Милове политичке теорије последица су неразумевања његове основне полазишне позиције. Мил јесте истовремено и демократа и елитиста, али у овоме и нема ничег контрадикторног. Са једне стране он се залаже за учествовањем што већег броја грађана у политичким процесима, док са друге стране и сам одређује одређена ограничења која су неопходна да би се остварило право на политичку партиципацију. Пре свега залаже се за учествовањем најобразованијег дела становништва у

доношењу најважнијих одлука јер се само на овај начин ради у корист целе заједнице, док рецимо необразованима ускраћује право политичке партиципације управо због тога што сматра да нису способни да доносе ваљане одлуке и што је њима због тога лакше манипулисати. Врховни критеријум добре владавине је корисност, док је сврха владавине да омогући свим грађанима да слободно развијају своје интелектуалне и моралне способности, јер ће само на овај начин и они повратно да утичу на друштво и на укупни напредак целе заједнице.

Velizar Antić

JOHN STUART MILL'S REFLECTIONS ON REPRESENTATIVE GOVERNMENT

Summary

The aim of the study is to explain the basics of John Stuart Mill's concept of representative government by analyzing his most important political works as well as to provide detail analysis of key arguments which the famous philosopher developed in order to support his thesis on the representative government as an ideal form of government that all nations and communities should strive for. The author of the study is also trying to explain Mill's understanding of democracy, pointing out his analysis of basic weaknesses that the concept of representative government has despite all its advantages. The work of John Stuart Mill and his character are described in the Introduction of the study which, below, deals with the problem of origin and formation of a good government, as well as the analysis of its constituent elements. The central part of the study contains analysis of Mill's concept of representative government as an "ideal" i.e. the most desirable form of government. In the end, the author deals with the question of fundamental weaknesses and disadvantages of representative democracy and with the problem of relationship between representative government and democracy in general...

Key words: John Stuart Mill, freedom, representative government, despotism, democracy, ideal and liberalism.

ЛИТЕРАТУРА

- Берк, Едмунд, *Размишљања о револуцији у Француској*, «Филип Вишњић», Београд, 2001.

- Вујачић, Илија, *Политичка теорија – студије, портрети, расправе*, Факултет политичких наука, Чигоја, Београд, 2002.
- Вучићевић, Душан, „Милов концепт представничке владе“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.
- Јевтић, Мирољуб, „Религије и односи међу половима“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 1/2008.
- Мил, Џон Стјуарт, *Изабрани политички списи – други свезак*, Факултет политичких наука, Загреб, 1989.
- Мил, Џон Стјуарт, *О слободи*, Плато, Београд, 1998.
- Мићуновић, Драгољуб, *Историја друштвених теорија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2010.
- Новаковић Александар, «Либерализам и демократија - или о једном недавном покушају измирења непомирљивог», *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2009.
- Ozzano, Luca, *Religious Fundamentalism and Democracy*, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 1/2009.
- Skorupski, John, *Why Read Mill Today*, Routledge, London, 2006.
- Smith, Greg, “Faith in local government: The emergence of religion in the politics of an inner London borough 1975-2006”, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 2/2010.
- Становчић, Војислав, *Политичка теорија I*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Хејвуд, Ендру, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.

Resume

The main objective of the entire Mill's theory is the idea of progress. The progress is best achieved through conflict of old and new ideas. Freedom of expression for both sides is prerequisite to enabling this conflict as well as the exchange of ideas. This is exactly why Mill introduced the idea of freedom in his theory. Societies, where there is no freedom, where only one opinion rules and the conflict is disabled, are doomed to fail because the progress is prevented. In this case we can notice similarities of Mill's philosophy to philosophy of Burke who, also, believed that societies that did not change and where there was no conflict were doomed to decline and fail.

Mill stated that representative government was as an ideal form of government that all nations and communities should strive for. This is the best form of government and it has the larger influence on progress of society and com-

munity than any other form of the government, which is the main objective in Mill's theory. The main idea is the idea of progress and it can be best achieved through the form of government that corresponds to representative government. Only if individuals are free to decide on their interests, a society will progress and the whole society will benefit from it. According to Mill, the best government system that can lead to this is representative democracy.

Introduction and defense of representative democracy as well as the idea of freedom exist only because of its usefulness for the progress of society. The progress of entire society is possible in this system of government which is the basic idea of Mill's theory. This system of government is vital because it has a positive impact on education of population since it encourages citizens to constantly improve themselves and participate in decision-making. These are all the reasons why Mill justified and supported this form of government.

Овај рад је примљен 7. августа 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.